

מבט על, גיליון 578, 23 ביולי 2014

מבצע 'צוק איתן' בזירה אזורית מתפוררת

יואל גוז'נסקי וגליה לינדנשטראוס

מבצע 'צוק איתן' ובמיוחד המשא ומתן שנועד להביא לסיומו מחדדים את קווי השסע הפוליטיים—אידיאולוגיים במזרח התיכון. ניסיונות התיווך ממחישים עד כמה למדינות המעורבות במגעים להפסקת אש סדר יום פוליטי שונה, כמו גם תפיסות אידיאולוגיות ואינטרסים מנוגדים. בעוד שתפיסות אידיאולוגיות וקיומם של אינטרסים כבדי משקל אינם כשלעצמם, בהכרח, מכשול להצלחה בתפקיד תיווך, נראה שהם מקשים על היכולת הנוכחית של השחקנים האזוריים להביא לפתרון.

שני המחנות הבולטים המרכיבים כיום את הפסיפס האזורי כוללים מצד אחד את השחקנים המזוהים עם האסלאם הפוליטי במרחב: קטר, טורקיה וחמאס. מחנה זה פועל במקביל לקואליציה אותה מובילות מצרים וערב הסעודית, הרואה בתנועת האחים המוסלמים – ובאחת הדוגמאות הקיצוניות שלה, חמאס, איום ממשי על יציבותן וביטחונן. האינטרס של מדינות אלו, שהוציאו אל מחוץ לחוק את תנועת האחים המוסלמים, הוא, כי חמאס יצא מהעימות בו החל מוחלש ומוכה ככל האפשר. כתוצאה מכך, חמאס היה יעד לביקורת חריפה על התנהלותו ועל סירובו לתנאי הרגיעה, כפי שניסחה אותם מצרים. ניתן לומר, כי עד כה חמאס זכה ברמת התמיכה הנמוכה ביותר, בקרב מדינות ערב, ביחס לעימותים קודמים בהם נפגש עם ישראל בשדה הקרב.

הפגיעה במעמד חמאס קודמת לעימות הנוכחי וקשורה בראש ובראשונה לחילופי ההנהגה במצרים. משטר א-סיסי מבקש למנוע הישגים משמעותיים מחמאס במבצע הצבאי ולהרחיב את בידודו המדיני והכלכלי ככל שניתן – גם במחיר של התמשכות העימות. מצרים אמנם גינתה את ההסלמה בפעולות ישראל ודרשה ממנה "לחתור למידה מרבית של ריסון" אך חריפים מאלה היו הגינויים המצריים לחמאס. שר החוץ, סאמח שוכרי, קבע, כי ארגון חמאס היה יכול להציל את חייהם של עשרות, לו קיבל את היוזמה המצרית. עם התמשכות הפעולה הקרקעית, החלו קריאות בזירת הפנים המצרית להקלת סבלם של הפלסטינים ולפתיחתו של מעבר רפיח; קריאות שהשפיעו על ההנהגה המצרית לגלות גמישות רבה יותר במגעים עם חמאס.

קטר, שמהלך התיווך המקביל שקידמה זכה לברכת הטורקים, היא אולי התומכת המרכזית בחמאס ובאידיאולוגיה שהוא מייצג ולכן, לצד טורקיה, היא השחקן בעל ההשפעה הגדולה ביותר על הארגון. ראש הלשכה המדינית של חמאס, חלד משעל, מתגורר בדוחה, וקטר היא המממנת העיקרית של הארגון. בנוסף, רשת הטלוויזיה אשר בבעלות קטר, אל-ג'זירה, פועלת במרץ כדי לקדם את הנרטיב של חמאס. האמריקאים, שבתחילה לא לקחו חלק ישיר במשא ומתן, תמכו במעורבות של קטר בשל האינטרסים הכלכליים והביטחוניים שלהם באמירות, השפעתה של האמירות על חמאס והיחסים הקרירים בין וושינגטון וקהיר. זאת, בניגוד לעמדת ישראל ומצרים (בתיאום וגיבוי מצדן של ערב הסעודית ואיחוד האמירויות) שביקשו לצמצם את התפקיד שקטר נטלה לעצמה.

האינטרס של קטר וטורקיה, שאימצו את מרבית דרישות החמאס, היה לא רק לשמר את שלטונם ברצועה ולמקסם את ההישגים של הארגון בלחימה מול ישראל, אלא לנסות ולדחוק את מצרים (וערב הסעודית) לשוליים. היריבות בין דוחה למשטר הנוכחי בקהיר קודמת לעימות הנוכחי וקשורה למאבקי יוקרה ומעמד בזירה הבין-ערבית אך מעל לכל לתמיכה שהעניק שיח' חמד ובנו-יורשו, שיח' תמים, לתנועת האחים המוסלמים ולשלוחות שלה במרחב. בדומה, מאז הפלתו של מוחמד מורסי, טורקיה סירבה לקבל את עובדת כינונו של המשטר החדש, ולאחר התבטאויות חריפות של ראש ממשלת טורקיה, רג'פ טאיפ ארדואן, ביחס לשלטון א-סיסי, מצרים גירשה בנובמבר 2013

את שגריר טורקיה ממצרים. כך, פרשנים רבים חוזרים על העובדה שלטורקיה אין היום שגרירים בקהיר, תל אביב ודמשק כאחד מהגורמים להיחלשות השפעתה במערכת האזורית. כבר בימים הראשונים של המבצע, ובוודאי לאור התגברות הביקורת הטורקית ביחס לישראל, ספק רב אם היה סיכוי ליוזמת תיווך בה מעורבת טורקיה. הנחת המוצא הטורקית היא שמה שהביא למבצע הישראלי הנוכחי בעזה הוא הניסיון של ישראל לחבל במאמצי הפיוס הפנים-פלסטיני, ולהביא להפלתה של ממשלת האחדות שרק לאחרונה הוקמה. לאור זאת, טורקיה מטילה את האשמה של פרוץ האירועים באופן מלא על הצד הישראלי.

הבידוד המדיני והכלכלי שנכפה על חמאס מצדן של מרבית מדינות ערב – בידוד שבמידה רבה הניע את הארגון לפתוח בעימות מלכתחילה – הזכיר את תגובת כמה מהן למהלכי חזבאללה במלחמת לבנון השנייה. גם אז רבו ההתבטאויות כנגד "ההרפתקה" של חזבאללה, שהביאה לפגיעה באזרחים לבנוניים. גם כעת, יריביו של חמאס במחנה הסוני המתון האשימו את הארגון בחוסר אחריות, בפגיעה באינטרס הפלסטיני ובאחריות לפגיעה באזרחים פלסטינים. שר החוץ המצרי, שוכרי, אף האשים את קטר וטורקיה בניסיון להכשיל את יוזמת התיווך המצרית וליטול ממצרים את מעמדה המוביל.

גורם נוסף המסביר את עמדתן של רבות מהמדינות המוסלמיות, קשור לעיתוי העימות בין ישראל לחמאס. סדר היום של חלק מהמדינות האמורות כולל התמודדות עם איומים משמעותיים על יציבותן, הקשורים להשלכות של המצב הביטחוני בכמה זירות לא פחות מרכזיות מבחינתן במזרח התיכון, בכלל זה עיראק, סוריה, לבנון, לוב, תימן ובחריין. אולם, עם העמקת המערכה הקרקעית, ההפגנות בחלק מהמדינות המוסלמיות בגנות ישראל הפכו קולניות ואלימות יותר. דוברים רשמיים אף הם ביקרו את ההתנהלות הישראלית ובמיוחד את הכניסה הקרקעית לרצועת עזה, בטענה, כי היא מחריפה את הפגיעה בחפים מפשע.

מקרב המדינות המוסלמיות, טורקיה מובילה את הקו התקיף ביחס לישראל. ארדואן גינה את מעשי ישראל וטען, כי היא מבצעת ג'נוסייד מתמשך בפלסטינים מאז 1948. ארדואן אף ציין שכל עוד הוא נמצא בשלטון, לא יהיה שיפור ביחסים עם ישראל. לאור זאת שעל פי חזונו של ארדואן הוא מעוניין לכהן כנשיא טורקיה בעשור הקרוב, יש משמעות מרחיקת לכת להצהרתו זו. למרות שארדואן הוא זה שמוביל את הקו הניצי כלפי ישראל, יש לציין שביקורות חריפות כלפי ישראל נשמעות מכל הספקטרום הפוליטי בטורקיה, ואף מלוות באיומים כלפי הקהילה היהודית במדינה.

ההשלכות של ריבוי שחקנים בעלי סדר יום שונה, המעורבים בעימות הנוכחי, כבר הביאו, כך נראה, להתמשכותו. זאת משום הלחץ של קטר וטורקיה על חמאס שלא להיענות ליוזמת התיווך המצרית, לה ישראל נתנה את הסכמתה, וכן בשל הקושי של חמאס לקבל את התיווך המצרי לאור העוינות הגדולה בין הארגון לשלטון א-סיסי. הטלטלה שעבר העולם הערבי בשנים האחרונות הביאה לשחיקה חדה ביכולתו להתאחד אפילו אל מול מה שבעבר היה הנושא שהכי קל היה לגייס לגביו קונצנזוס – ביקורת כנגד ישראל בהקשר לסכסוך הישראלי-פלסטיני. מבצע 'צוק איתן' לא רק האיר בזרקור רב עוצמה מחלוקות בעולם המוסלמי אלא נדמה שהוא אף הרחיב כמה מהן.